

De rol van ondernemersfamilies bij de industrialisatie in Breda tijdens de negentiende en twintigste eeuw

door

Frans Gooskens

In het midden van de foto hiernaast staat vol zelfvertrouwen de bruidegom Arthur Klep, zoon van Frans Klep (1850-1909). Deze Frans Klep is de eigenaar van het snel groeiende metaalbedrijf De Etna. Naast hem staat zijn levenslustige vrouw Willy van den Biesen. Zij is de dochter van de advocaat en politicus mr. Jacob Willem van den Biesen (1839-1919). Het huwelijk wordt burgerlijk afgesloten op 29 april 1902 in het gemeentehuis van Ginneken.¹ In de huwelijksakte kunnen we lezen dat Arthur dan 22 jaar is en Willy twee jaar jonger. Haar moeder is dan al overleden. Beide vaders zijn verantwoordelijk voor een grote kinderschare. Van den Biesen heeft tien kinderen en Klep heeft er elf, waaronder dus zijn tweede zoon Arthur.

Het huwelijk is de verbinding tussen twee verschillende werelden in dezelfde stad. 'Oud geld' trouwt 'nieuw geld' en conservatief katholiek ontmoet liberaal katholiek. De familie Van den Biesen woont op het landgoed Vrederust in het chique Ginneken. De Kleppen komen van de volkse Haagdijk, maar wonen intussen in een grote, nieuwe villa bij hun bedrijf aan de Tramsingel. Het is dan ook niet toevallig dat over dit huwelijk een jaar lang op het scherp van de snede is onderhandeld tussen de vaders van het jonge stel.

Het huwelijk is ook een verbinding tussen twee artikelen in dit jaarboek. Het artikel van Paul Klep gaat uitvoerig in op de persoon van Frans Klep en de groei van zijn bedrijf De Etna. Hij beschrijft in dit artikel ook het huwelijk en de onderhandelingen vanuit het oogpunt van de familie Klep. Verder staat in dit jaarboek een artikel van mijn hand over de Katholieke Kring, een sociëteit waarvan veel katholieke Bredase ondernemers lid zijn. Van den Biesen is jarenlang vicepresident van deze vereniging en Frans Klep zou er later lid van worden. De Kring vertegenwoordigt in deze periode de belangen van de ultramontaanse katholieken. Dit zijn katholieken die zich nauw verwant voelen met de paus en zijn vertegenwoordiger, de bisschop van Breda. Zij streven naar de opbouw van een katholieke zuil met eigen onderwijs, verenigingen en regelmatig kerkbezoek.

In dit jaarboek staat verder de biografie van de Bredase ondernemer Charles Stulemeijer (1880-1968), die ook een vooraanstaand lid is geweest van de Katholieke Kring. Hij staat met zijn broers aan de basis van een groot, internationaal bouwbedrijf: IGB. Zonder broers, maar met geld van IGB richt hij tevens de HKI op: een bedrijf dat kunstzijde produceert en meerdere vestigingen krijgt in Europa. Zijn katholieke geloof heeft veel invloed op zijn handelen. Zo krijgt de HKI-fabriek in 1927 een zogenaamd EK-huis. De afkorting EK staat voor: Eucharistische Kruistocht. Jonge vrouwen krijgen hier begeleiding en religieuze opvoeding. Verder hoort hij bij de groep van katholieke notabelen die vanaf 1916 ijveren voor de stichting van het Onze Lieve Vrouweylyceum. Een school die er in 1922 daadwerkelijk komt.

¹ SAB, Genealogie, huwelijksakte Ginneken-Bavel, 1902-04-29.

Eén van de belangrijke verbindende lijnen tussen de artikelen is de factor familie. Zowel De Etna als IGB vallen onder de definitie van familiebedrijf. Volgens de definitie van het CBS, die weer gebaseerd is op een definitie van de Europese Commissie, is 'een familiebedrijf een bedrijf, waarbij één familie direct of indirect een meerderheid van zeggenschap heeft. De familie moet formeel betrokken zijn bij het bestuur en het bedrijf moet ook juridisch overdraagbaar zijn.'² Uit het onderzoek van het CBS naar familiebedrijven blijken deze bedrijven nog steeds van groot belang zijn voor de Nederlandse economie. Op 1 januari 2016 telt Nederland 276 900 familiebedrijven, die in totaal voor 2,16 werknemersbanen zorgen. In Noord-Brabant is er nu het Brabantse Familiebedrijven Genootschap, dat hun belangen in de provincie vertegenwoordigt. Van dit genootschap zijn 160 grote familiebedrijven lid om elkaar te steunen en te inspireren.³

In het negentiende-eeuwse Breda kan het belang van de familie voor de groei van bedrijven moeilijk worden onderschat. Behalve de al genoemde Bredase bedrijven zijn eigenlijk alle snel groeiende bedrijven in Breda in deze periode familiebedrijven met hun roots in de regio. Denk aan bedrijven als de bierbrouwerij De Drie Hoefijzers van de familie Smits van Waesberghe, de zoetwarenfabriek De Faam van de familie De Bont, de suikerfabriek 'de Wittouck' van de familie Wittouck (later vader en zoon Asselbergs) en de chocoladefabriek De Kwatta van de familie Van Emden. De Kwatta komt echter in 1893 in handen van de Rotterdam familie Stokvis. Het zijn allemaal bedrijven die in de jaarboeken van 'de Oranjeboom' ruim aan bod komen.⁴

De aandacht van historici voor familiebedrijven is wisselend. Zo heeft De Jonge in zijn standaardwerk *De Industrialisatie in Nederland tussen 1850 en 1914* hier geen aparte aandacht voor.⁵ In de reeks van biografieën van negentiende en twintigste-eeuwse ondernemers van Wennekes blijkt echter dat een aantal nog bestaande multinationals ontstaan zijn of nog steeds functioneren als familiebedrijven.⁶ Hij besteedt ruime aandacht aan de familie Philips en de familie Fentener van Vlissingen. Deze laatste familie zit nog steeds achter de Steenkolen Handelsvereniging (SHV), een bedrijf met ondermeer belangen in LPG en de zelfbedieningsgroothandel de Makro. Er is nu wel de publicatie van de Amerikaanse historicus O'Hara naar de succesfactoren achter de lang bestaande familiebedrijven over de hele wereld. Volgens O'Hara kunnen familiebedrijven zo lang overleven omdat hun beleid op de lange termijn is gericht. Bovendien kunnen ze goed omgaan met veranderingen en hebben de familieleden een passie voor hun bedrijf. Tenslotte voeren ze een financieel conservatief beleid.⁷

In deze inleiding trek ik wat lijnen tussen de artikelen in dit jaarboek en al eerder verschenen bijdragen. Ik kijk naar de inpassing van kinderen in de directie van het bedrijf en naar de financiering van de bedrijven met geld uit de familie.

In de negentiende en begin twintigste eeuw wordt met de kwaliteit van de opvolging vooral bedoeld die van de zonen. Alhoewel vrouwen in korte periodes ook wel het bewind kunnen overnemen. Zoals bij De Faam, waar Elisabeth de Bont-Van Kakerken, de weduwe van P.A. De Bont het in de periode 1861-1870 voor het zeggen heeft.⁸ Ook bij De Etna zit de weduwe van Frans Klep korte tijd in de directie. Maar naar dochters wordt zeker nog niet gekeken bij de bedrijfsopvolging. Charles Stulemeijer heeft dan ook een situatie om over na te denken

2. Foto genomen met carnaval van Arthur Klep (midden) met links van hem zijn vrouw Willy van den Biesen. Uiterst rechts met bril, voor het kippenhok, staat Marie van den Biesen. Zij is de zus van Willy. Foto genomen rond 1910. (SAB, fotocollectie nr. GN20100457)

als in 1928 zijn enige zoon op veertienjarige leeftijd overlijdt. Hij houdt dan nog wel zijn zes dochters over. Of dat nu toeval is of niet, maar een jaar later verliest Stulemeijer de controle over zijn eigen bedrijf de HKI.

Frans Klep van De Etna heeft de lust en de last van zeven zonen. De oudste drie zonen krijgen een directiefunctie. Arthur Klep gaat daarna een grote rol spelen bij de modernisering van De Etna en het in de markt zetten van geëmailleerde kachels.⁹ Voor zoon vier, Willem, creëert Frans Klep een eigen machinefabriek: De Emer. Dit is geen gelukkige match geweest, want deze fabriek maakt verlies op verlies. Verliezen die zijn vader nog een tijdlang kan aanzuiveren uit de winsten van De Etna.

Ook met hun dochters kunnen vaders, ondanks dat ze geen bedrijfsopvolger worden, flink wat te stellen hebben. De levenslustige echtgenote van Arthur, de al genoemde Willy van den Biesen, heeft een zeer eigengereid karakter. Ze heeft andere opvattingen over plezier uit het leven halen dan haar strengkatholieke vader. Er zijn van haar wat typerende verhalen bewaard gebleven binnen de familie.¹⁰ Als jong meisje schiet ze samen met haar

2 CBS, Familiebedrijven in Nederland

3 Zie hun website: www.bfbg.nl

4 Muntjewerff, Kwatta; Muntjewerff, De Faam; Muntjewerff, Bierbrouwen; Van de Steenoven, Wittouck

5 Jonge, Industrialisatie.

6 Wennes, Aartsvaders.

7 O'Hara, Lessons.

8 Muntjewerff, Kwatta, p. 138-140.

9 Het wachten is nog op een vervolgpublishatie in dit jaarboek over de familie Klep en de ontwikkeling van De Etna na 1909. Bron hier nog: Familiearchief Van den Biesen, Familiekroniek Van den Biesen.

10 Familiearchief Van den Biesen, Familiekroniek Van den Biesen.

zussen Lyda en Marie met een buks alle kikkers in de vijver van het landgoed Vrederust dood. De vijver moest namelijk weer een keer worden schoongemaakt. Er drijven daarna zoveel dode kikkers in de vijver, dat Willy en haar zus Marie besluiten de kikkers te bakken en op te dienen als alternatief diner. Vader Van den Biesen vindt het maar niets. Op de kostschool bij de nonnen in Roosendaal blijkt Willy soms obstinaat, maar wel met humor. Tijdens een gefingeerde theevisite moeten de meisjes Frans met elkaar spreken als een oefening in 'politesse'. Dan wordt ze het zo beu, dat ze midden in de conversatie er in plat Brabants uitgooit: 'Hedde't al gehuurd? D'r is er eene kapot gereee onder de tram!' In de opschrijfboekjes van de nonnen komen dan een heel stel nullen te staan.

Waarschijnlijk is Willy het niet eens geweest met een van de eisen die haar vader stelt aan haar vrijer. Arthur moest van hem zijn lidmaatschap van de schouwburg Concordia opzeggen. Deze schouwburg staat dan bekend om zijn liberale opvattingen en geeft ruimte aan het carnaval. Een feest dat vele conservatieve katholieken verafschuwen. Arthur weigert via zijn vader pertinent dit lidmaatschap op te zeggen. Het huwelijk gaat toch door. Er zijn foto's bewaard gebleven waarop te zien is dat Willy en Arthur uitbundig verkleed carnaval vieren. Vader Frans Klep is als gebaar van goede wil ondertussen wel lid geworden van de Katholieke Kring in Breda.¹¹ Zo is een huwelijk geven en nemen voor de vaders.

Voorlopige conclusie is dat er onder de kinderen van de directeur-eigenaar in ieder geval één talentvolle zoon moet zijn. In geval de zoon of zonen te jong zijn kan een weduwe tijdelijk de directie overnemen. Schoondochters van rijke komaf zijn wel zeer welkom.

Een tweede gebied - naast de opvolging door eigen kinderen - waarop de familie een belangrijke rol speelt, is de financiering van de groei van de onderneming. Frits Fentener van Vlissingen wijst al in het jaar 1929 op de slechte relatie tussen de banken en de industrie. In een toespraak voor ingenieurs wijst hij erop dat banken liever de handel financieren dan de industrie. De industrie vergt investeringen die pas op lange termijn rendement opleveren. De industrie kan zich ook moeilijker aanpassen aan veranderingen in de conjunctuur dan de handel. Hij verwijst dan naar zijn negentiende-eeuwse voorvader Paul van Vlissingen, die geen geld los kreeg bij de banken voor de uitbreiding van zijn machinefabriek.¹²

Familiebedrijven kunnen groeien en investeren uit de gevormde reserves. Vooral wat kleinere familiebedrijven zouden zo hun expansie financieren.¹³ Bij de financiering van de snelle groei waren in de begintijd echter ook familieleden belangrijk als financiers. Voordeel is dan dat alle controle op het bedrijf binnen de familie blijft. Zo doet Philips dat in het begin. Gerard en Anton Philips, de stichters van het gloeilampenconcern, kunnen voor de investeringen in de onderneming aankloppen bij hun vader. Vader Frederik is een weggesteld grootgrondbezitter, bankier en financier.¹⁴

Een soortgelijke constructie als bij Philips zien we terug bij de familie Klep. Frans Klep kan geld lenen voor de uitbouw zijn bedrijf bij het kassiershuis Gebr. Klep & Cie, waar twee van zijn ooms de scepter zwaaien. Als zijn moeder en schoonmoeder zich borg stellen willen ze hem wel geld lenen. Familie, maar het blijft toch zakelijk. Later kan Frans Klep terugvallen op de fondsen van zijn welgestelde broer Kees bij de opbouw van de machinefabriek De Emer.

Ook bij De Faam zien we geld dat uit de familie komt. Als Piet de Bont zijn broer Henri uitkoopt in 1897, kan hij terugvallen op twee leningen. Een lening van zijn stiefvader en een lening van zijn echtgenote, die niet met hem in gemeenschap van goederen is getrouwd.¹⁵

Bij de ondernemingen van Charles Stulemeijer zien we een gemengd model. Bij hun bouw-ondernemingen zorgen hij en zijn broers ervoor dat ze zelf altijd een controlerend belang houden. De HKI, de kunstzijde-onderneming, is meer een project van Charles Stulemeijer zelf. Hij krijgt wel geld uit het familiebouwbedrijf IGB, maar hij moet veel meer vreemd kapitaal aantrekken voor de financiering van de internationale expansie. Te veel vreemd kapitaal blijkt in 1929. De concurrent de AKU, met daarachter Frits Fentener van Vlissingen, koopt zoveel aandelen dat Stulemeijer het advies krijgt met ze te gaan praten. Na de fusie krijgt de AKU een meerderheidsbelang in de HKI. Hoewel Stulemeijer bedrijfsleider blijft, is de HKI volgens de definitie van het CBS geen familiebedrijf meer. De familie heeft immers niet meer de meerderheid van zeggenschap.

BRONNEN en LITERATUUR

Bronnen

- SAB
- Genealogie (via website)
- Katholieke Kring Breda
- Familiearchief Van den Biesen
- Familiekroniek

Geraadpleegde literatuur

- CBS, *Familiebedrijven in Nederland* (Den Haag, april 2017). URL: www.cbs.nl/-/media/_pdf/2017/16/2017ep23%20familiebedrijven%20in%20nederland.pdf
- Jonge, J.C. de, *De industrialisatie in Nederland tussen 1850 en 1914* (Nijmegen, 1976, reprint van 1968).
- Muntjewerff, H., 'Geschiedenis van het Kwattacomplex. Een proeve van industriële archeologie' in: *Jaarboek 'de Oranjeboom'* 33 (1980) p. 193-234.
- Muntjewerff, H., 'De kunst van het bierbrouwen door zes generaties Smits te Breda (1807-1968), een industrieel erfgoed' in: *Jaarboek 'de Oranjeboom'*, 57 (2004) p. 231-318.
- Muntjewerff, H., 'De Faam van Chocolate-, Drop- en Suikerwerk. Twee eeuwen Bredase zoetwarennijverheid' in: *Jaarboek 'de Oranjeboom'* 66 (2013) p. 124-189.
- O'Hara, W., *Centuries of Success. Lessons from the World's Most Enduring Family Businesses* (Avon, 2004).
- Steenoven, P. van de, 'Suikerfabriek 'Wittouck' Breda (1872-2005)' *Jaarboek 'de Oranjeboom'* 66 (2013) p.190-207.
- Wennekes, W., *De aartsvaders. Grondleggers van het Nederlandse bedrijfsleven* (Amsterdam/Antwerpen, 1993).

11 SAB, Archief Kat. Kring Breda, inv. nr. 13. Op de datum 1900-10-01 schrijft Frans Klep zich in als lid.
 12 Wennekes, Aartsvaders, p. 521-522.
 13 De Jonge, Industrialisatie, p. 312.
 14 Wennekes, Aartsvaders, p. 288 en p. 293.
 15 Muntjewerff, Kwatta, p. 149.